

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola,
havasi.zsuzsanna@btk.elte.hu

Havasi Zsuzsanna: Hatósági kontrollt tükröző kérdések – a jogi nyelv történetéből kiindulva
Courtroom questions mirroring power - a historical approach to legal language
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám: Alkalmazott nyelvészet és kriminalisztika, 2022, 8–22.
doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2022.002>

Hatósági kontrollt tükröző kérdések – a jogi nyelv történetéből kiindulva

Courtroom questions mirroring power - a historical approach to legal language

Language and law may focus primarily on modern texts in the field of applied linguistics, but their research questions may also be relevant to the history of law. Studying legal history from a linguistic perspective can indeed be fruitful for these interdisciplinary fields. The aim of this article is to present questions in the history of courts by examining the relationship between power and language. The witch trials of the Middle Hungarian period (1526–1772) are analysed in the light of the findings of legal history. On the one hand, the present article attempts to scrutinize these historical claims about courtroom and law, while comparing them to a more detailed pragmatical analysis of interrogation strategies. On the other hand, it seeks to compare the question characteristics and legal-historical question categories of the trial transcripts from another source, the 1950s, with those of the witch trials. A parallel is drawn between these trials, as the imbalances in power relations seem to manifested themselves in different eras, but partly with similar linguistical forms.

Keywords: language and law, witchtrials, historical pragmatics, question types, courtroom discourse

1. Bevezetés: a nyelv mint a jog eszköze

A jog történetében kérdéses lehet, hogy a jog elképzelhető-e írásbeliség nélkül, de nyelv nélkül biztosan nem. Működése alapjaiban nyelvi jellegű; nem létezhet sem jogszabályozás, sem alkalmazása nyelv nélkül (Drew, 2008; Tiersma, 2008). A bírósági eljárásokban a nyelv a bizonyítás során is kitüntetett szerepet kap. A vallomás bizonyítási eszközként szerepel a jogi színtereken; fontosságáról árulkodik, hogy a bizonyítási eszközök több mint felét kihallgatás útján szerzi meg a hatóság (Varga, 2020). Ez azonban azzal is jár, hogy a nyelvi gyakorlatoknak kiterjedt hatása, következményei vannak a jogi színtéren. Nincs ez másként a történetiségben sem: a tárgyalótermi diskurzusokat, kihallgatásokat több-kevésbé rögzítő iratokban vagy jogi kódexekben arra is találhatunk példákat, milyen nyelvi eszközök voltak tiltottak vagy javasoltak a kihallgatások során, következtethetünk ezek megvalósulására, de éppenséggel a régiségben sikeres vagy kevésbé sikeres kommunikációs stratégiákra is.

Interdiszciplinárisként is leírhatjuk a jog és nyelv kapcsolatával foglalkozó vizsgálódásokat, de a tudományterületi besorolásokban az alkalmazott nyelvészet példájának is tekintik (Durant & Leung, 2016). A tudományterület megnevezésében a *jog és nyelv* és a *nyelv és jog* változat is előfordul: nem

meglepően annak megfelelően, hogy jogászok vagy nyelvészek megközelítéséről van szó (Vinnai, 2017). A jogi színterek nyelvhasználatának leírásával foglalkozó kutatások egy része a jogi nyelvezetet szociolektusként vagy regiszterként értelmezi, gyakran foglalkoznak a laikusokat érő nyelvi hátránnyal (Durant & Leung, 2016). A jogi ismeretek hasznosítása mellett az elemzés a nyelvészet, a tárgyalótermi diskurzusok vagy kihallgatások elemzése a pragmatika, illetve diskurzuselemzés eszköztárával történik. A tárgyalótermi diskurzusok a *jog és nyelv* területének külön részét is alkotják egyes megközelítésekben: ez az USA-ban külön *courtoom studies* névvel fémjelzett diszciplínaként szerepel (Vinnai, 2017: 12). A középmagyar kor kedvelt forrástípusa, a periratok vizsgálata a nyelv történetét használatközpontú megvilágításba helyező történeti szociopragmatika eszköztárát alkalmazva gazdagíthatja ezt a területet (Sárosi, 2015).

Sokat hangoztatott szakirodalmi meglátás, hogy a hatalommal rendelkező szereplők kontrollálhatják, megszoríthatják a hatalommal nem rendelkező résztvevők hozzájárulását a tárgyalótermi diskurzusban, ez pedig a jogi nyelvhasználat történetére visszatekintve is kiindulópontként szolgál (Archer, 2005). A jogi színterek nyelvhasználata kutatásának központi megállapítása, hogy a résztvevői szerepek befolyásolják a beszédjogokat is. A jogi procedúra hatása tükröződik abban, hogy milyen a beszédstílus vagy hogy a beszélőváltások hogyan zajlanak. Az aszimmetria egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a tárgyalás laikus szereplői nyelvi hátrányban vannak, hiszen nem tudják alkalmazni a jogi eljárások szakmai nyelvezetét, nem áll rendelkezésükre a szaknyelv (Dobos, 2010a). Másrészt, noha napjainkban a tanúknak lehetőséget kellene biztosítani arra, hogy szabadon fejtsék ki narratívájukat, nincsen kontrolljuk még modern környezetben sem afelett, mennyit és mit mondanak (Durant & Leung, 2016). A jogászok szempontjából a tanúk lényegében eszköznek számítanak, akik bizonyítékokat nyújthatnak. Az ügyvédek munkájának fontos része a kérdésfeltevés elsajátítása, ez nemzetközi szinten már a képzés során is szerepet kaphat (Durant & Leung 2016: 124). Ezekkel a meglátásokkal párhuzamosan sokatmondó lehet a Magyar Jogi Nyelv folyóirat bevezetőjének metaforája is: *„Ha mondhatjuk, hogy a szó: fegyver, még inkább mondhatjuk, hogy a szó: szerszám. Az egyetlen szerszám a jog mesterembereinek kezében”* (web1).

A modern jogrendszerekben az elnöki per során a tanúk és a vádlottak elfogulatlan kihallgatása a tanács elnökének feladata, ahol nem feltételezhetünk olyan befolyásolást, mint a nyelvészeti kutatásokban sokkal inkább vizsgált keresztkérdéses eljárások esetében. Varga Marianna (2020) nyolc eljárást feldolgozó kutatásában amellet érvel, hogy bár a jogi szakirodalom szerint a bírók könnyen feltehetnek befolyásolásra alkalmas kérdéseket, nem saját céljuk vezérli őket, hanem intézményes feladatuk teljesítése. Napjainkban a kutatás szerint a bírókat – feladataiknak és kötelezettségeiknek megfelelően – a befolyásolásmentesség vezérli. Vinnai (2017) megfigyelt ugyan eldöntendő

kérdéseket kihallgatások során, amelyek megítélése szerint magukban foglalták a választ, így ellentétesek a meglévő szabályozással, de azt állapította meg, hogy ezek esetében sem szándékos befolyásolásról lehetett szó, hanem a jegyzőkönyvezés meggyorsítása volt a cél, illetve olyan esetekben merültek fel, ahol a hatóság előzetes információit kívánta megerősíteni vagy cáfolni.

Jelen, történeti szociopragmatikai kiindulópontú dolgozatban a befolyásolás és nyelvi hatalomgyakorlás szempontjából mutatok be boszorkányperes hatósági kérdéseket. Megjegyzendő, hogy a szakirodalomban bevett *boszorkányper* terminus nem csupán a tárgyalásra, hanem az előkészítő eljárásra is használt (Bató, 2014).

A dolgozatban a befolyásolás potenciális beszélői szándékként értelmezett, arra nem vállalkozom, hogy ennek esetleges hatását is bemutassam – a ténylegesen kiváltott válaszok a dolgozat terjedelmi keretei miatt csak kivételes esetben épülnek az elemzésbe, másrészt a beszélői szándék tekintetében nem informatívak. A perek részletes lezajlására, illetve végkimenetelére szintén nem árulkodó arra nézve, hogy egyes megnyilatkozások céljuk szerint potenciálisan manipulatív szándékúak lehettek-e.

A vizsgálat középmagyar kori boszorkányperes iratokat elemez, mintáját a számadatokkal bemutatott esetekben a Történeti Magánéleti Korpusz (Dömötör és mtsai., 2017; Novák és mtsai., 2018) véletlenszerűen lekért 20 perszövege adja, ezeket a MAXQDA (VERBI Software, 2019) kvalitatív adatelemző szoftverbe töltve dolgoztam fel.¹ A dolgozat célkitűzése, hogy részletesebb nyelvi elemzéssel jogtörténeti megállapításokat helyezzen új megvilágításba – így ezekhez társít nyelvi példákat, nem pedig a példaanyag szisztematikus bemutatását kísérli meg. Szakirodalmi alapvetésnek tekinti a társadalmi gyakorlat háttéréként a jogi személyek és a laikusok között meglévő aszimmetriát, ennek nyelvi következményeit igyekszik feltárni. Egyrészt a késő feudalizmus joggyakorlatához kapcsolódó megállapításokat kívánja árnyalni az elemzés, másrészt az 50-es évek koncepciók pereinek leírásában keres párhuzamokat.

2. Jogtörténeti megállapítások és elemzések a kora újkori perekhez kapcsolódóan

A késői feudalizmus eljárásában két elem, a gyanúsított beismerése és a tanúvallomás dominált. Ezeket az eszközöket a perjog történetének minden szakaszában használták, de szerepük ebben a korszakban volt a legnagyobb (Katona, 1977). A boszorkányperes eljárások során a legmegbízhatóbb

¹ A szoftver arra adott lehetőséget, hogy a teljes perszöveget megőrizve lássam el azt egy a vizsgálatra specifikusan kialakított címkekészlettel. A kérdésegységek szabadon meghatározhatók voltak, és akár a címke fajtájától függően más-más határok kijelölésére is lehetőséget adott (Ha például egy kérdőpont esetében annak részei egymást kizáró kategóriákat kaptak volna, lehetőség volt a kérdőpontnak csak egy részét címkével ellátni, más esetben azonban lehetett egy egységként kezelni). A címkék utólag, akár átfedésekkel, több szempont együttes érvényesítésével visszakereshetők. A szoftver tehát nem végzi el a címkekészlet kiosztását, ez minden esetben felhasználói döntés.

„bizonyítéknak” a vádlott beismerése számított (Katona & Kertész, 1979: 25). A gyanúsított általánosságban történő kihallgatása a már ekkor rendelkezésre álló adatok alapján történt, részletes kihallgatását előírt kérdőpontok és módszertan irányította (Katona, 1977: 61).

A korábban felvázolt problematikát, a hatalmi egyenlőtlenséget a korszakban fokozza, hogy a hatalmi és a vádlói szerep jelen esetben összekapcsolódik: független vádlóról vagy a bírói és vádlói szerep elkülönüléséről nem beszélhetünk (Katona, 1977: 73).

2.1. A periratok lejegyzése és a kérdőpontok összeállítása

A Decretum Maiust követve alapelv volna a tanúk vallomásának egyenkénti és szószerint történő feljegyzése. Azonban már a korban rámutattak arra, hogy ennek gyakorlati megvalósulása nem problémáktól mentes – visszásságként jelenik meg például a lejegyzésekben, hogy több személynél akár szó szerint megegyező vallomásokat látunk periratokban (Katona, 1977: 211).

A középmagyar nyelv vizsgálatakor a periratok dokumentumaira mint beszélt nyelvi forrásokra tekintenek a kutatások (vö. Pusztai 1999, 2005). Nem feltételezhetjük viszont, hogy teljesen hűen tükrözték az elhangzottakat a lejegyzések; a nyelvtudomány által vizsgált terület az élőbeszédtől való eltérések, a jegyzők munkájának és közbeavatkozásainak feltárása (Grund 2007, 2011; Hiltunen & Pekola, 2007; Varga 2018), Doty (2007) a jegyzői stratégiákat teszi az elemzés tárgyává. A német iratokat elemző Topalovic (2003) forráskritikai munkájában kifejezetten a manipuláció nyomait mutatja ki, egy boszorkányperes eljárás különböző szintjein létrejövő dokumentumváltozatok elemzését adva azt állapítja meg, hogy a másolás során olyan módosítások (akár kihagyások is) történtek, amelyek a boszorkánysággal vádolt személyek bűnösségét erősítik a másolatként létrejövő dokumentumban.

Az előzőekből kitűnik, hogy a boszorkányperes forrásanyagra, bár közel áll a szóbeliséghez, a különböző rögzítettséggű vallomások tekintetében nem feltétlenül tekinthetünk teljesen hitelesen rögzítettként, bármi legyen is az esetleges módosítás oka. A hatósági megszólalásokkal azonban más a helyzet, mivel a jogtörténeti szakirodalom szerint a hatósági kérdéseket előre elkészítették. Koncz (2005) megállapítja, hogy az osztrák büntetőeljárások elemeit vehették át a magyarországi boszorkányperekben, ezek közé tartozik, hogy a vádlott kihallgatása előzetesen megfogalmazott kérdőpontok alapján történik. Katona és Kertész (1979) szerint a 18. századi Magyarországon szintén előre összeállított kérdéssorról – articulaturról – beszélhetünk, ennek segítségével történhetett a kihallgatás a német jog hatására. Léteznek azonban olyan típusú periratok is, ahol a kihallgatás dinamikusnak tűnik, a hatóság kifejezetten reagál a vádlott válaszaira. A kihallgató által összeállított kérdéssor haladási menetében a letartóztatás körülményei után kerülhetnek sorra a lényegi kérdések – előfordulhat azonban, hogy a kérdezés „ezen a ponton bicsaklik meg [...] tagadó válasz után

ugyanis a kihallgatás vezetője (nem felkészült bűnügyi szakember!) rendszerint elkezd vagdalkozni, kérdései parancsokká válnak” (Hajdu, 1985: 92).

A század perjogi forrásai Katona (1977) összefoglalása szerint két alapelvet vártak el a kérdezés során: a kérdések 1. tömörek, érthetőek legyenek, 2. egy-egy körülményre vonatkozzanak. Ennek leírására megjelenik az „egy ténykörülmeny – egy kérdés elv”, illetve a „tagolt kérdések” kategóriája, amelyet később a vallomás összefüggő előadását lehetővé tevő kérdések vették át (Katona, 1977: 170).

A gyanúsított kihallgatása és a tanúvallomás az eljárás más-más pontján kaphatott helyet, illetőleg más jellegzetességei voltak, ami a jegyzőkönyv vezetésében is tükröződik. Hajdu (1985) az 1770 és 1795 közötti időszakot áttekintő jogtörténeti munkája szerint a gyanúsítottak kihallgatási jegyzőkönyve összehajtott papíron készült, ahol bal oldalt a kérdések, jobb oldalt a válaszok kaptak helyet. Ettől eltérően a tanúk kikérdezésekor a feljegyzésekre a papír teljes szélességét kihasználták; a tanúk sorrendben válaszolták meg az összes deutrális kérdést.

2.2. Az evidencia forrásához kapcsolódó kérdésstratégiák

A tárgyalótermi diskurzus és kihallgatások történetének vizsgálatától nem idegen a hatósági befolyásolás, hatalmi megnyilvánulások keresése. Katona (1977: 133) szerint noha „a perjog következetesen tiltotta a fogós, vagy szuggesztív kérdések feltételét”, viszont azt is megjegyzi, hogy a kérdésfeltevés a tanú értelmi, majd érzelmi befolyásolása után „becsapós (többértelmű) kérdések” következhetnek, amelyek „olyan feltételt tartalmaztak, amelyeknek alapján csak a kérdező szándékának megfelelő választ lehetett adni”. Sajnos leírásában ezen a ponton példával nem szolgál, azonban feltehetően az előfeltevések kérdésbe foglalásáról lehet szó. Elek (2007) a jogtörténeti áttekintést érintve átveszi a szuggesztív kérdések kategóriáját Katonától, példaként pedig „a »*Tudgya-e azt...*« kezdetű” kérdéseket hozza, „ahol a kérdés nem hagy kétséget a kihallgató által elvárt választ illetően” (Elek, 2007:181).

A boszorkányperes iratokban is elkülöníthető kérdéstípusként a fenti stratégia. Azonban nem egyedül a tudás tényére kérdezhet rá ilyen típusú kérdés, hanem az evidencia más forrásai (látás, hallás) is megjelennek. Ha az Elek által az előzőekben idézett formát tekintjük, ez valóban alkalmas arra, hogy a hatóság részletes narratíváját –, amelyet az előzetes eljárás során már megszerezhetett – ismertesse maga a kérdés, és erre mintegy csupán a tanú megerősítését kérje. Ez a múlt bizonyítási eljárásait tekintve nem is meglepő: eskütársakkal történő bizonyítás esetén például az számított egy per során, hogy a felek hány, a becsületességükre, ártatlanságukra megesküdni kész embert tudtak toborozni; a XVI. században pedig a bíróknak még nem volt más dolguk, mint számszerűsíteni a felek mellett felsorakozó tanúkat (Katona & Kertész, 1979).

A periratok részletesebb, pragmatikai fókuszú vizsgálatát tekintve azonban felvetődött még egy értelmezési lehetőség ezen kérdések kapcsán. Kétségtelen, hogy a forma alkalmas arra, hogy a hatóság a saját, előre adott narratíváját tesztelje a tanúkon – Tóth G. megfogalmazásával élve egyes kérdéseknél „szinte a tanú szájába adták a kész szöveget” (2011: 213), ugyanakkor megfigyelése szerint a részletes kérdések a pontos rekonstrukciót szolgálhatták, az evidencia forrásának kérdésbe foglalása mögött pedig a fikció és a valóság közötti fokozati különbség tükröztetését látja.

Az előzőek mellett egy további szempont lehet, hogy a kérdés formai jegyei azt eredményezik, hogy a tanú könnyedén vissza tudja utasítani a vallomást ezen a ponton úgy, hogy az együttműködését ne vonják kétségbe. Így a tanú arculatfenyegetése csökkenthető volt a kérdés alkalmazásával, hiszen az erre adható válasz hasonló ahhoz, mint amikor egy udvarias, az előkészítő stratégiába tartozó, a képességet tesztelő kérdésformát utasítunk vissza a „sajnálom, nem tudok segíteni” megfogalmazással (l. Szili, 2002). Egy ilyen visszautasítás olvasható a következő, tanútól származó válaszban (1).

(1) *Semmi diffamációjokat nem tudom, sem hallottam.* (1727, MBF. III. 593.)

(2) *Én egyebet nem tudok mondani, hanem [...] de hiták-e vagy nem, én nem tudom, elég az, hogy nem jöve fel Oláh Jánosné.* (1728, MBF. III. 599.)

A fenti, (2)-es számú válaszban egy több alkalommal előforduló formulát emeltem ki, amellyel a tanú a felelősségét kívánja csökkenteni; a válasz *az egyebet nem tudok* szabadkozó formulával vezetetik be, amelyet a következő tagmondatban a tulajdonképpeni vallomás követ.

Az evidencia forrására kérdező típussal a válaszban a tanú átvállalja a felelősséget az információért, akkor is, ha a hatóság részletesen kifejtett narratívát ismertet.² Így a kérdőpont és megválaszolása hitelesítési gesztusként értelmezhető.

Részben már a fenti részletekben is láthatóan nem csupán a tudásra, hanem az evidencialitás más forrásaira is vonatkozó kérdéspanelet is találni: főként a hallás és a látás jelenik meg, illetve gyakori ezek kombinációja. Katona (1977) magyarázata szerint a megismerési tevékenység korszakbeli fontosságát

² A tapasztalat típusa (pl. látás, hallás, egyéb érzékelés) Kugler (2015) evidencialitást leíró modelljének egyik dimenziója. Az, hogy mennyire tartható meggyőzőnek egy evidencia, nem eleve adott. Ha az informátor tudásának alapja, hogy látott valakit énekelni, kevésbé meggyőző, mintha hallotta és látta volna (2015: 48). De nemcsak az egyes esetek függvényében lehet változó súlyú az evidencia, hanem kultúránként is eltérhet az információ forrásának súlya (Kugler 2015: 53). Grund (2012) a salemi boszorkányperes anyagon, azon belül is tanúvallomásokon végzett kutatásában az evidencialitás jelölőkhöz kétfelől közelít, egyrészt grammatikai konstrukciókat vizsgál, másrészt szemantikai alapon elkülöníti a tapasztalatot, az inferenciát, a feltételezést és az idézést. Varga Mónika (2019a) Grund nyomán, de kvantitatív leírásra nem vállalkozva szintén boszorkányperes tanúvallomásokban vizsgálja a jelenséget.

hangsúlyozza, az uralkodó felfogás szerint a tanúnak tudatosnak kellett lennie, ezért kellett képesnek lennie annak meghatározására, hogy ismereteit látás vagy hallás útján szerezte. Úgy vélekedik viszont, hogy az alapelveket a gyakorlat megcáfolja, éppen egy boszorkányszerre hivatkozva állapítja meg, hogy ott is szemtanúsággal találkozhatunk a rögzítésben, ahol a vád jellege ezt nem tenné lehetővé.

A szakirodalomban gyakran együtt leírt tudás, látás és hallás kategóriái mellett azonban szükséges további esetek megjelölése is, amelyek az előbbiekhez hasonlóan tipikus panelekként, kérdésstratégiákként működtek a mintában, bár azoknál kisebb számban: ilyen volt az emlékezés (*a Varga Mártont ösméri, jutte Eszében, mikor iczaka a Rabot az Utzán előll találta*; 1755, TMK, Bosz. 296.), illetve a tapasztalás megjelenítése (*Tapasztaltaé a Tanu, hogy említett Kiss Ferencz magának az Fatensnek, vagj másoknak Bubájos Boszorkánysághával tudtára és láttára vitt vólna, avagy csak gyanakodásbul költötték reája*, 1755, TMK, Bosz. 296.) és az igazságtartalom ellenőrzéseként létrejövő forma (*Valóe, hogy Csanadit te itattad meg méreggel? beszeld meg circumstantialiter*; 1756, TMK, Bosz. 101.). Bár nem az evidenciához kapcsolódott, de stratégiaként hasonlóképpen működött a vallomástétel képességének tesztelése (*Mit tud az Husosné Gyermekerül szollani, hited után vald meg*; 1756, TMK, Bosz. 101.) is. Tehát noha az evidencia forrását tartalmazó kérdések vannak legnagyobb számban, nemcsak ezek működnek kérdésstratégiaként, hanem részét képezhetik egy nagyobb, formulatív kérdésfeltevési kategóriának is. Megfogalmazásmódon keresztül lehetőséget adnak a tanú arculatának védésére az emlékezést magukba foglaló kérdések is. Ehhez társult hasonlóképpen a vallomástétel képességét magába foglaló stratégia, amelynek működésmódja megegyezik az előzőekkel.

Az elemzés során azonban olyan esetek is megjelentek, amelyekben ezek a stratégiák a vádlottakhoz intézett kérdésekbe épültek, noha az elemzett mintában jóval kisebb számban, a leggyakoribb *tud* esetében is mindössze nyolc alkalommal. Ebben az esetben azonban más célokat szolgálhat a stratégia alkalmazása, ezt a kontrasztot szemlélteti az először közölt, tanúnak, majd az ezutáni vádlottnak szóló kérdés.

(3) *Tudjaé? avagy hallottaé a Tanu, hogy itten Mintszenten Lakó Dohor Panna Nehaj Szőke Mátyás Eözvegye, Büjös Bájos Mesterséget üzött volna, és micsoda moddal és eszközökkel* (1739, TMK, Bosz. 87.)

(4) *Eöreibbik Vámosi Györgyöt soha nem fenegete é a Rab, és ha fenyegette mi okra nézve? nem essete emlétet Vámosi Györgynek vagy magában vagy marhájában kár? nem tudgyaé, vagy valakitül nem hallotta e a Rab?* (1755, TMK, Bosz. 296.)

A tanúkhöz szóló kérdések esetében (3) valóban a vádlottak tudásából vagy hallomásából szóló információkra kíváncsi a hatóság. Ellenben a látott vádlottnak feltett kérdésnél (4) a formula nem így működik. Nem önmagában az információra kíváncsi a hatóság, hanem feltehetően a beismerést szeretné elérni. A látott (4)-es példában a fenyegetés gesztusa egyértelműen a rontásnarratíva forgatókönyvét idézi fel; ennek következő eleme, hogy a fenyegetettet kár éri, amelyet nyilvánvalóan a vádlottnak tulajdonítanak. A kérdés erre vonatkozik, azonban nem teszi ugyan explicitté, hogy a vádlottat egy rontásért teszi felelőssé, de implikálja azt. Előtte a fenyegetés megtörténtéhez kapcsolódó eldöntendő kérdés negatív, ami a bűnösség érzetét erősíti. Az evidencialitás forrását tartalmazó stratégia használata a vádlottal szemben rendkívül kis számban van jelen az anyagban, lehetséges, hogy a tanúkhöz intézett kérdések hatására alakult ki, de a bűnösség sugalmazása miatt itt kevésbé arculatvédő gesztusként, inkább fenyegető hatásúnak érzékelhető, hiszen egy olyan károkozással összefüggésben érdeklődik a tudásáról, amellyel a kikérdezettet gyanúsítják.

Hasonló ehhez az emlékezés tényére kérdező stratégia, amelyet két esetben azonosítottam a mintában.

(5) *Ha Varga Mártont ösméri, jutte Eszében, mikor iczaka a Rabot az Utzán előll találta, és mit beszéltek együtt, az a Tüz pedig, kit emlékét Varga Márton az Rab udvarában látot, micsoda Tüz lehetet, vallya meg az Rab? (1755, TMK, Bosz. 296.)*

Ebben az esetben az, hogy a hatóság a kérdésstratégiában az emlékezés tényére kérdező rá, az eseményeket – az (5)-ös példában már a találkozás és a beszélgetés tényét is megtörténtként feltételezi.

(6) *Tudja é vagy hallotta é, hogy Orbán Jánosné száraz betegségben volt, és azon betegségnek ideje alatt felebaráti szeretetből Muza Erzsébet sokat szolgált nékie, ágyat vetett, azt tisztította, sőt amidőn a borbély gyógyította orvosságnak való birsalmát is adott a borbélynak és jót tett vele. (1753, MBF. II. 305.)*

A látott példából kitűnik, hogy az evidencia típusára kérdező formulák igen kifejtett hatósági narratívákat is tartalmazhatnak, ebben az esetben formailag valódi eldöntendő kérdéseket tartalmazva. Érdekes lehet megemlíteni, hogy a befolyásolás nyelvileg a faktív igék szerepeltetésével, egyszersmind faktív előfeltevések létrejöttével függ össze. Ezekben az esetekben a logikailag fel kell tennünk a mellékmondat igazságtartalmát, amelynek a kognitív faktív előfeltevés esetében legalább a beszélő tudatában van (Kiefer, 1983b). Árvay (2003) a fakítv igék használatában manipulációs potenciált lát és úgy vélekedik, hogy ezek az előfeltételeket a befogadó számára igaznak láttatják, mert formailag a tagadás a

preszuppozíciót nem érintheti. Tátrai (2017: 1029) azonosít egy olyan megoldást, amellyel az előfeltevés felszámolódik a faktív igék esetében: amennyiben a megnyilatkozó a tagadással azt jelzi, hogy elhárítja a felelősséget (*Nem emlékszem arra, hogy hatra találkozózt beszéltünk meg*). A boszorkányperes példánál kérdéses lehet, hogy a tényállást, a faktív előfeltevés létrejöttét mennyiben érinti, hogy éppen az válik a mondat tárgyává, a hallgató tudatában van-e a mellékmondatban foglaltaknak. Az előző szakirodalmi megállapítások tükrében érvelhetnénk amellet, hogy a vád tényszerűen fogalmazódik meg – a megnyilatkozó tudatában mindenképpen. Valószínűbbnek tartom ugyanakkor, hogy óvatosabban kell bánni a faktivitással a boszorkányperes kérdések esetében, és akár skálaszerűen elképzelni azt. A (3)-as példa *Bijös Bájos Mesterséget üzött volna* állítása ugyanis, ha a mellékmondatban feltételes módot azonosítunk, nem tényként konstruálódik meg, így csökkentheti a befolyásolást.³

Az evidencia típusára vonatkozó formulákban kitűnik, hogy a tudás mértéke fontos és lejegyzendő szempont. Ezt mutatja a következő válaszelem.

(7) *1. Nihil, hoc addito, hony gyanúsága volt reája ez okon, hony megfenyegette Szabo Lászlónak a' sertéssét és akkor écaha hat sertése megdöglött* (1722, MBF. III. 95.)

A (7)-es példában rögzítetik, hogy bár konkrét – a vonatkozó hatósági kérdésre utalva *nyilvánvalóan* a boszorkányságot alátámasztó – tudása nincsen a tanúnak, gyanúsnak gondolja a vádlottat, ennek részletei is szerepelnek. Ha az igazmondás kötelezettségére figyelmeztetett tanúk egy kérdésre nem tudtak válaszolni, a 'semmit' jelentésű *nihil* bejegyzés került a jegyzőkönyvbe (Hajdu, 1985). Ez azonban gyakran kétségeket ébreszt afelől, hogyan kell interpretálni a bejegyzést: azért nem tud a tanú semmit (elmondani) a vádlott boszorkányságáról, mert nem ismeri eléggé, vagy pedig akár ártatlannak is tarthatja a vádlottat? Azáltal tehát, hogy a hatóság latin formulával rögzíti annak tényét, hogy nem tud a boszorkányságról a tanú, egy olyan perirat áll elő, amelyben a hatóság egyrészt kontrollálja a tanúk válaszában lejegyzési részletességét tartalmi szempontok szerint – de akár az is lehetséges, hogy voltak olyan esetek, amikor a kihallgatások során nem kapott teret az, ha a tanú nem a hatósági narratívával összhangban lévő ismeretekkel rendelkezett.

A tudás-látás-hallás tipikus hármására hivatkozó jogi és néprajzi munkák a látottak szerint más, bár kevésbé gyakori elemekkel is kiegészíthetők. Amellet, hogy a részletes rontásnarratíva kérdésbe foglalását teszik lehetővé, az

³ Tátrai (2017: 1029) előző idézett példájához kapcsolódóan gyakoribbnak látja a *beszéltünk volna meg* szerkezet alkalmazását, amely nem tényként konstruálja meg a mellékmondatban foglaltakat – ez grammatikailag a boszorkányperes (3)-as példával párhuzamba állítható. Meg kell azonban emlékezni arról, hogy a feltételes mód a korban a konjunktívusz (kötőmód) variánsa is lehet, de még ebben az esetben is számolhatunk azzal, hogy nem szakad el az eredeti funkciójától és kapcsolatban áll az állítólagosság kifejezésével (Terbe, 2013).

ismeretszerzés bizonyosságára, fokozataira, tudatosságára utalnak, a pragmatikai elemzés még egy jegyét felveti ezeknek a kérdéseknek: a visszautasíthatóság miatt stratégiaként működnek, ez pedig szintén indokolja a kérdéstípus bővítését.

3. Jogtörténeti meglátások az 50-es évekhez kapcsolódóan

Kézenfekvő lehet a boszorkányperes anyag mellé állítani egy olyan forráscsoportot, ahol a hatóság részéről a bűnösség feltételezése a tárgyalások kiindulópontja volt. Az 1950-es évek koncepciós pereit Czipa (2018) elemzi a kérdésseltevésre koncentrálva. A továbbiakban az idézett nyelvi adatokat levéltári gyűjtéséből közlöm. Az általa leírt kérdéstípusok közül háromhoz kapcsolódó meglátásokat kísérek meg árnyalni a boszorkányperes anyagban lévő párhuzamok segítségével, ezek a nyitott és a „fogós” kérdések kategóriája, kitérek továbbá a gyanúsítottak az őrizetbe vételéhez kapcsolódóan feltett kérdésekre.

3.1. Befolyásolás nyitott kérdésekkel

Formai kritériumok mentén, a lehetséges válaszok halmazát figyelembe véve négy kérdéstípust szokás megkülönböztetni a nyelvtudományban: eldöntendő, választó, kiegészítendő és nyitott kérdést, pragmatikai szempontból viszont a beszélő és hallgató tudása, illetve az ezekről alkotott elképzelésük, kapcsolódó attitűdjük lesz meghatározó (Kiefer, 1983a). A bevett formai alapú kérdéskategóriák használatosak a tárgyalótermi diskurzus kutatásakor is, azonban itt egyéb, funkció szerinti tipológiák is felmerülnek (összefoglalóan l. Varga Marianna, 2020). Czipa (2018) Elek kategorizálása nyomán munkájában zárt (majd a tanulmányban külön, átfedő kategóriaként is felvett eldöntendő és választó) és nyitott kérdéseket különít el. A keresztkérdezéses eljárásokban, ahol a tanút vagy vádlottat az ellenérdekű fél képviselője hallgatja ki, kitüntetett szerepet kaphatnak a zárt kérdések a jogászok céljának megfelelő eszközt adó megszorító erejüknél fogva, bár a kontextustól függően más kérdéstípusokkal is elérhetik a jogászok a kívánt vallomást (Ilie, 2015). Czipa a szakirodalmi alapvetéssel összhangban, miszerint szabad vallomástételt lehetővé tevő kérdéseket kellene előtérbe helyezni, a nyitott kérdéseket tünteti fel kívánatosnak, azonban megjegyzi, hogy az „1950-es években még ezeket a nyitott és a kihallgatás során javasolt kérdéseket is a manipulációra használták, mivel a gyanúsított beszéltetésével arra törekedtek, hogy egy-egy szót kiragadjanak a vallomásból, majd csak arra fókuszálva befolyásoló kérdéseket tegyenek fel számára” (Czipa, 2018: 28).

A következőkben egy ezzel párhuzamos jelenséget mutatok be a boszorkányperes anyagban. A kérdések típusában az elemzett húsz perben mind a négy kategória szerepelt: volt az anyagban választó, eldöntendő (41%), kiegészítendő (37%) és nyitott kérdés (20%) is, noha a választó kérdések száma elenyésző volt (a kérdések 2%-a). Ebben az esetben fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár a számadatok informatívak lehetnek, ezek nem

értelmezhetőek teljeskörűen a kvalitatív megfigyelések nélkül; ez különösen a nyitott kérdések és a kifejtendő kérdések közötti átjárást érinti. Alapvetés, hogy a nyitott kérdések kevésbé kontrollálnak, mint a kifejtendő, de a boszorkányperes anyagban feltűnő, hogy a periratok legtöbb nyitott kérdése még így is nagyfokú kontroll megvalósítására képes.

A következő esetekben egy vádlottnak feltett nyitott kérdéssel szemléltetem, hogy ez a kérdéstípus hogyan valósíthat manipulációt a boszorkányperes anyagban.

(8) *Ha a Rab olly ártotlan, minek tartott tehát Házánál holt Embereknek koponyáját, Csontait, mindenféle füveket gyökereket, bizonyos porokat, és mindenféle illyes babonás Eszközöket?* (1755, TMK, Bosz. 296.)

A kérdés (8) erősen tükrözi a hatóság álláspontját, a kihallgató viselkedésében a vádló attitűd egyértelműen kitűnik. A kérdés már tartalmaz egy állítást, amely szerint a vádlottnak tulajdonított eszközök *babonások*, ráadásul a vádlott előző állításaira a *Ha a Rab olly ártotlan* tagmonddal reagál, ami világossá teszi, hogy a felsorolt tárgyakat a bűnösséggel társítják, illetve azt, hogy nem tartja hihetőnek a vádlott korábbi tagadását. Noha nyitott kérdéstről van szó csupán a formát alapul véve, a fenti jellemzők alkalmazásával ezeket is könnyedén a hatósági befolyásolás eszközévé lehetett tenni a boszorkányperes anyagban is.

3.2. Előfeltevést tartalmazó kérdések

A jogi szakirodalomban élő (vö. Elek, 2007) fogós kérdés kategóriájával jelöli Czipa azokat a kérdéseket, amelyek (a bűnösségre vonatkozó) előfeltevést tartalmaznak. Ezt pragmatikai kategóriaként nem veszi fel, viszont az általa hozott 1954-es példából válik világossá: „*Ön a tszcs. tagsága közül név szerint kiket beszélt rá a tszcs.-ből való kilépésre és milyen szándékból tette azt?*” (2018: 27). Hasonlóképpen a boszorkányperekben is a bűnösség tényéhez kapcsolódó előfeltétel kérdésbe foglalásával találkozunk: *Az ördöggel hogy szövetkeztél össze.* (1734, TMK, Bosz. 346.), *Hát a magad Menyedet miért rontottad meg, azt inkább oltalmaznod köllött volna* (1741, TMK, Bosz. 358.). A hatóság itt is nyitott kérdéseket képes befolyásolóként, a bűnösségről való vélekedést megkonstruálva alkalmazni; a kérdések 35%-ába foglaltatott a bűnösséget érintő előfeltevés. A vizsgált anyagban a tanúknak feltett kérdésekben is előfordulnak a vádlott bűnösségére vonatkozó előfeltevések, bár valamivel kisebb arányban, a kérdések 21%-ában. Ezek esetében jellemző típusként jelenik meg, hogy a vád birtokos személyjeles alakban kapcsolódik a perbefogotthoz.

(9) *Mit tud, látott, s mit hallott, mostan Kis Vardáj Tömlőezben raboskodó Bernát Clára, Boszorkányságához, Kurvaságához, Lopásához, hiti után mondja meg a Tanu* (TMK, Bosz. 313.)

Felvetődik, hogy amennyiben a (9)-es számmal jelzett az kérdésre tagadólag válaszol is a tanú, a kérdésben már létrejött a birtokos személyjeles alaknak köszönhetően a vádlott boszorkánysága – így maga a kérdés már eleve inkább bűnösnek láttatja a vádlottat. Hasonlóképpen érvel Petykó (2015) is, aki szerint a birtokos személyjeles szóalak a boszorkányságot a vádlott tulajdonságként jeleníti meg és teszi nyelviileg hozzáférhetővé a vádlott jogilag még nem érvényes, de már feltételezett boszorkányidentitását. Varga Mónika (2019b) vitatja a Petykó-féle értelmezést és úgy magyarázza a jelenséget, hogy a kérdések éppenséggel arra irányulnak, van-e boszorkányságként leírható jellemzője a vádlottnak és példát hoz arra, hogy az ártatlanság hangsúlyozása mellett is használták a formát. Érdeemes lehet viszont kitérni a különböző konstruálási lehetőségekre, illetőleg az ezekhez kapcsolódó előfeltevésekre. Ha különböző konstruálási lehetőségeket tekintünk, akár az ártatlanságot hangoztató példákon: a *gonosz hirit előbb nem hallotta* megformálás a *nem is volt felölle soha ezen gonosz hir előb* változattal szemben az *előbb* nélkül is előfeltevést váltana ki (1755, TMK, Bosz. 296.). Ha a megnyilatkozó itt nem is tartja érvényesnek (legalábbis egy adott esemény előtt) a vádlott rossz hírét, magának a hírnek a létezését állítja.

A kérdéstípus pragmatikai megközelítésére, egyértelműbb nyelvi elkülönítésére az előfeltevés kérdésbe foglalása körülírást javaslom, az angol nyelvű szakirodalomban a jelenség alatt az estleg megterhelt kérdésként fordítható *loaded question* terminussal találkozunk (Durant & Leung, 2016: 124). Hasznos lehetne akár a terminus alkalmazása, mert ahogy már a korábbiakban is látható volt, a jogi szakirodalom nem határolja el jól ezt a jelenséget. Részben a fogós kérdéssel jelöli, ahogyan az imént Czipa példájában is láttuk. Ahogy a 2.2. részben már felmerült, hasonlóképpen Katona jogtörténeti munkája (1977, 134) is használja a „fogós kérdés” kategóriáját, amelyet a vallomás kinyerésére alkalmaztak a 18. században, meglévő tiltásokra utal, hogy „bocsánatos bűnnek” számított. Valószínűleg a bűnösségre vonatkozó előfeltevést tartalmazó kérdéseket értjük itt is a leírás alatt, de ennek tisztázatlansága éppen a nem nyelvészeti megközelítésből fakad. Elek (2007) egyrészt összetettebb kikérdezési stratégiaként láttatja a fogós kérdést, másrészt kifejezetten előfeltevéseket tartalmazóként mutatja be ezeket. Ugyanakkor használja a nyelvészeti terminusra már utaló feltételező kérdés kategóriáját is ugyanennek a jelenségnek a leírására a szuggesztív kérdések altípusaként.

Napjaink tárgyalótermében a hatóság kifejezetten kerülni igyekszik az ilyen típusú kérdésfelvetést, olyan esetet is leírtak, amelyben a bíróban tudatosul, hogy előfeltevést tartalmazó kérdést készült feltenni, és önmagát javítja a beszédprodukciónak a folyamatában (Varga Marianna, 2020).

3.3. Az elfogás okára vonatkozó kérdések

Akár történelmi korszakokon is átívelhet egy-egy tipikus kérdés. Czipa egy 1954-es perről készült esettanulmánya szerint a vizsgáló „*Ön mit gondol, miért lett őrizetbe véve?*” kérdése vezeti be a félelemkeltő kérdések sorát. Ezzel a kérdéstípussal találkozhatunk a 18. században is. Katona (1977: 171) leírásában az interrogatoria külön eleme a „*Miért fogták el?*” kérdés feltevése, amely az alapvető személyi adatokat felvevő kérdések után, de a tényállásra vonatkozó kérdések előtt szerepel, Hajdu (1985) szerint a vallatásban az elfogatás körülményeire vonatkozó kérdéseknek meg kell előzniük a lényegi kérdéseket. Katona munkájában másutt azonban már nem szerepel leírásában külön kategóriaként és két fő részről, személyi adatokat gyűjtő perszonáliákról vagy generáliákról és „*a büntett bizonyításához kapcsolódó különös kérdőpontok*”-ról, specialiókról vagy particularis kérdésekről ír a kódexek alapján (1977: 169).

A kérdéstípus fenyegető erejét árnyalhatja, hogy a tanúkhöz intézett kérdőpontokba is bekerült ez a típus. Katona itt már nem különíti el teljesen, hanem átmeneti jelenségként írja le, olyan példákkal illusztrálva, mint „tudja-e a tanú, miért idézték be” vagy „Ismeri-e a tanú N. N.-t?” (Katona, 1977: 137). A két fő kategória a gyanúsítottak kihallgatásával párhuzamban szintén „Personalia”, valamint „Particuláris” vagy „Speciális” kérdés megnevezéssel szerepel.

4. Összegzés

Dolgozatomban két forráscsoportot, a boszorkányperes kérdéseket, illetve az 1950-es évek koncepciós pereit feldolgozó jogtörténeti szakirodalom megállapításait kíséreltem meg árnyalni részletesebb nyelvi elemzés segítségével. Jelen írásban a feltételezhető befolyásolási szándék megjelenésére szorítkoztam, nem vállalkoztam a kérdés-válasz szomszédsági fordulók részletes bemutatására, ami önálló esettanulmányok tárgya lehetne.

A befolyásolás módjait állítottam a bemutatás középpontjába, noha megjelent olyan eset is, amikor a tanúkhöz intézett kérdésekben kifejezetten az arculatfenyegetést enyhítő jelleg volt látható. A jogtörténeti szakirodalom érdeklődésében is fontos szerepet töltenek be a kérdéstípusok, illetve az ezekben megvalósuló manipulációs lehetőségek leírása, feltárása. Azonban ezek vonatkozásai nyelvészeti példaanyag hiányában kérdésesek lehetnek: ilyen a becsapós, szuggesztív, fogós, feltételező kérdések kategóriája, amelyek átfedésben is álltak egymással. Ezek helyett pragmatikai szempontból javasolható lenne az előfeltevéseket tartalmazó kérdés típusának tisztázása, esetleg a megterhelt kérdés terminusának alkalmazása a jogi és nyelvészeti munkák összehangolására.

Nyelvészeti megközelítéssel rokoníthatók a boszorkányperes és az 50-es évek koncepciós pereit is. A nyitott kérdés típusának alkalmazása egyéb eszközökkel, például az előfelvetés kérdésbe foglalásával manipulatív, szuggesztív tehető.

A jogtörténeti megállapítások mindenképpen segítik a történeti szociopragmatika művelődéstörténeti, néprajzi, történelmi átfedésekben gazdag interdiszciplináris területén való tájékozódást. Talán azonban nem alaptalan feltételezni, hogy a látott esetben a jog tudományterülete is nyerhet a mélyebb nyelvi elemzéssel, hiszen történeti pragmatikai leírással, gazdag példaanyag segítségével a jogtörténet megállapításai részletezhetőek, finomíthatók lehetnek.

Források

- MBF. II. = (szerk.) Bessenyei J. (2000). *A magyarországi boszorkányság forrásai II.* Budapest: Balassi Kiadó.
- MBF. III. = (szerk.) Kiss A. & Pál-Antal S. (2002). *A magyarországi boszorkányság forrásai III.* Budapest: Balassi Kiadó.
- TMK = *Történeti Magánéleti Korpusz*. <http://tmk.nyud.hu/> (2021. 05. 16.)

Irodalom

- Archer, D. (2005). *Questions and Answers in the English Courtroom (1640–1760): A sociopragmatic analysis.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Árvay Anett (2003). A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. In Németh T. Enikő & Bibok Károly (szerk.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből* (11–35). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bató Szilvia (2004). Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához, *Jogtörténeti Szemle*, 2004/1, 34–40.
- Czipa Zsuzsanna Rebeka (2018). Az 1950-es évek kihallgatási technikái és az azt befolyásoló tényezők. *Büntetőjogi Szemle*, 7, 26–33.
- Dobos Csilla (2010). Jogi pragmatika: A tárgyalótermi kommunikáció pragmatikai szempontú vizsgálata. In Szabó Miklós (szerk.), *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban* (29–63). Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Doty, K. L. (2007). Telling tales. The role of scribes in constructing the discourse of the Salem witchcraft trials. *Journal of Historical Pragmatics*, 8, 25–41.
- Dömötör Adrienne, Gugán Katalin, Novák Attila és Varga Mónika (2017). Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények*, 113, 85–110. DOI: 10.15776/NyK.2017.113.3
- Dömötör, A., Gugán, K., Novák, A. & Varga, M. (2018). Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation*, 52, 1–28. DOI: 10.1007/s10579-017-9393-8
- Drew, P. (2008). A bírósági interakciókban használt nyelv elemzése. In Síklaki István (szerk.), *Szóbeli befolyásolás II.: Nyelv és szituáció* (273–286). Budapest: Typotex.
- Durant, A. & Leung, J. H. C. (2016). *Language and Law. A resource book for students.* London & New York: Routledge.
- Elek Balázs (2007). *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban.* PhD-értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Grund, P. (2007). From tongue to text: The transmission of the Salem witchcraft examination records. *American Speech*, 79, 14–66. DOI:10.1215/00031283-2007-005
- Grund, P. (2011). Scribes and scribal practices. In Kytö, M., Grund, P. & Walker, T. (eds.), *Testifying to Language and Life in Early Modern England* (147–181). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Grund, P. (2012). The Nature of Knowledge. Evidence and evidentiality in the witness depositions from the Salem witch trials. *American Speech*, 87, 7–38. DOI: 10.1215/00031283-1599941
- Hajdu Lajos (1985). *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.

- Hiltunen, R. & Peikola, M. (2007). Trial discourse and manuscript context: Scribal profiles in the Salem witchcraft records. *Journal of Historical Pragmatics*, 8, 43–68. DOI:10.1075/jhp.8.1.04hil
- Ilie, C. (2015). Questions and Questioning. In Tracy, K., Ilie, C., & Sandel, T (eds.), *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* (1259–1271). Boston: John Wiley & Sons. DOI: 10.1002/9781118611463/wbielsi202
- Katona Géza (1977). *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században: A kriminalisztika magyarországi előzményei*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Katona Géza és Kertész Imre (1979). *A bűn nyomában: Fejezetek a kriminalisztika történetéből*. Budapest: RTV Minerva.
- Kiefer Ferenc (1983a). A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In Rác Endre & Szathmári István (szerk.), *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből* (203–230). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc (1983b). *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Koncz Ibolya Katalin (2005). *Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkány-perekben*. *Korunk*, 16. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00101/2005honap5cikk978.htm> (2022. 02. 15.)
- Kugler Nóra (2015). *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Petykó Márton (2015). A boszorkányperek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok. *Magyar Nyelv*, 111, 147–161. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2015.2.147
- Pusztai Ferenc (1999). Beszél nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő*, 21, 380–387.
- Pusztai Ferenc (2005). Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv*, 101, 332–334.
- Sárosi Zsófia (2015). Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv*, 111, 129–146. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2015.2.129
- Szili Katalin (2002). A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvtör*, 126, 12–30.
- Tátrai Szilárd (2017). Pragmatika. In Tolcsvai Nagy G. (szerk.), *Nyelvtan* (899–1058), Budapest: Osiris Kiadó.
- Terbe Erika (2013). Adalékok a feltételes mód középmagyar kori használatához. In Forgács Tamás, Németh Miklós & Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII.* (169–178). Szeged: SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Tiersma, P. (2009). What is Language and Law? And Does Anyone Care? In Olsen, F. Lorz, A. & Stein, D. (eds.), *Law and Language: Theory and Society* (9–37). Loyola-LA: Legal Studies Paper No. 2009-11, 9–37. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1352075
- Topalovic, E. (2003). Konstruierte Wirklichkeit. Ein quellenkritischer Diskurs zur Textsorte Verhörprotokoll im 17. Jahrhundert. In Moeller, K. & Schmidt, Burghart (Hrsg.), *Realität und Mythos: Hexenverfolgung und Rezeptionsgeschichte* (56–76), Hamburg: DOBU.
- Tóth G. Péter (2001). „Mit tud, látott avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In Pócs É. (szerk.), *Demonológia és boszorkányság Európában* (199–225), Budapest, Pécs: L’Harmattan Kiadó, PTE Néprajzi Tanszék.
- Varga Marianna (2020). *Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex nyelvészeti elemzése*. PhD-értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Varga Mónika (2018). Boszorkányperek lejegyzési és kommunikációs stratégiái – Módszer, párhuzam, problémák. *Magyar Nyelv*, 114, 185–200.
- Varga Mónika (2019a). Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6, 99–127.
- Varga Mónika (2019b). *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata különös tekintettel a szöveggrammatikai és pragmatikai sajátosságokra*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- VERBI Software (2019). *MAXQDA 2020*. Berlin: VERBI.
- Vinnai Edina (2017). *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- web1 = Magyar Jogi Nyelv: *Beköszöntő*. <https://joginyelv.hu/bekoszonto/> (2022. 02. 15.)